

УДК 821.133.1.09.«18»

В. В. Баняс, Н. Ю. Баняс**РОМАНТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ «ДВОСВІТТЯ»**

Серед найцікавіших і найдовершеніших винаходів естетичної системи, що почала формуватись у світовому мистецтві наприкінці XVIII ст., є «двосвіття» – феномен не стільки культурний, скільки ментальний, умоглядний, навіть метафізичний.

У радянському (затим в українському) літературознавстві це явище (втім, як і більшість інших) було збаналізоване до стандартного біному «реальність / мрія» («сплін та ідеал»; звідси, до слова, вийшов увесь символізм), насправді ж його культурно-семантичний контекст незрівнянно ширший.

По-перше, обов'язково слід пам'ятати, що в підґрунті моральної настанови, мовляв, життя ділиться на два виміри – умовно кажучи, реальний (повсякденний, рутинний, філістерський) та уявний (бажаний, омріяний, «поетичний»), лежить аберована норма християнства. Як відомо, Спаситель попереджав: «Моє Царство не від світу цього»; у Писанні багато місць, де йдеться про те, що «князем нашого світу» є сатана; й узагалі одна з фундаментальних християнських істин гласить, що земна юдоль дається людині для страждань, які мають очистити її, тим самим підготувавши до іншого, вищого буття – в Едемі. Натомість романтики, з огидою ставлячись до сьогочасного («приземленого») існування, хворобливо прагли якогось ідеального виміру, уречевленого, втім, не Богом, а мистецтвом (іще одна ідея, котру в другій половині XIX ст. розширять символісти).

По-друге, розмірковуючи над специфікою «двосвіття», чимало дослідників-літературознавців забувають фіксувати дуже важливу деталь: з'ява цього естетичного феномена сигналізує, що наприкінці XVIII ст. західна література (ширше – культура) дала старт новітній (модерній) ері. Адже ситуація, коли провідні письменники й теоретики літератури різних країн Європи проголошують, що довоколишня дійсність не може бути предметом художнього

змалювання, що митець насамперед зобов'язаний уміти вигадувати, описувати неіснуюче, свідчить про одне: саме впродовж раннього періоду функціонування романтизму було остаточно відкинута ідея про мімезис («наслідування природи», тобто реальності) як підмурівок мистецтва.

Тож, пам'ятаючи про все це, спробуємо стисло окреслити магістральні прояви концепції «двосвіття», пішовши шляхом найпростішим – через знакові літературні твори та їхніх авторів:

– двочлен «реальність / сон»: у романтизмі виокремилися два основні різновиди художнього застосування оніричних компонентів (не враховуючи позакласифікаційної позиції деяких митців, наприклад, В. Блейка); по-перше, використання їх як компонентів фабульної структури твору, коли сни (видіння, марення) слугують підґрунтям або ж засобом для створення естетичного ефекту, не містячи серйозного семантичного навантаження (Т. Шевченко, О. Пушкін, М. Гоголь, С. Т. Кольридж, Е.Т.А. Гофман, Новаліс); по-друге, позиція, згідно з якою митець бачить у сновидіннях глибокий психологічний зміст (своєрідний внутрішній «документ»), унаслідок чого тексти постають відображенням складних процесів, наявних у підсвідомості: таке уявлення притаманне лише книгам Ж. де Нерваля та (меншою мірою) Е. По;

– «світ конечний (земне життя) / світ безконечний (життя вічне)»: опозиція, притаманна романтизму тільки на початковому етапі розвитку, особливо проявлена в поетичній збірці «Гімни ночі» (1800 р.) Новаліса; характеризується відсутністю різкого протиставлення поміж двома компонентами, навіть їхньою об'єднаністю; у настроях домінує потужна вітальність (Л. Тік) або ж євангельська «чиста радість» (Ф. Гельдерлін), що, ймовірно, зумовлено надіями на оновлення світу, породженими кривавою Французькою революцією;

– «світ реально-побутовий / світ казково-фантастичний»: біном є результатом одкинення просвітницько-класицистичного раціоналізму; опис вигаданого, надреального накладається на побутову деталізацію (тут коріння латиноамериканського «магічного реалізму» ХХ ст.); виняткового розповсюдження набув у німецькій літературі,

вершинним зразком є кілька книг Гофмана («Фантазії в душі Калло» 1814 р., «Серапіонові брати» 1819 р., «Життєва філософія kota Мура...» 1820 р.); або візьмемо його відому повість «Золотий горнець» (1814 р.), де на початку шостої вігілії (розділу) перед головним героєм твору студентом Анзельмом відкривається інша, казкова сторона натури Архіваріуса Ліндгорста: «вони прийшли до великої кімнати <...> серед кімнати, на трьох єгипетських левах, вилитих із темної бронзи, лежала порфірова плита, а на ній стояв простий золотий горнець, від якого Анзельм, тільки-но його вгледівши, уже не зміг відвести погляду. Здавалося, немовби в тисячах миготливих відблисків на гладенькому полірованому золоті мерехтіли різні постаті, а іноді він бачив і себе з тужно простягнутими руками» [3, с. 56]; втім, через кілька абзаців відбувається таке: Анзельм немовби прокинувся зі сну, помітивши, що вони прийшли до просторої кімнати, котра нічим не відрізнялася від звичайного кабінету, тобто, за порівняно короткий проміжок часу відбувається перехід з реального світу в казково-фантастичний і навпаки, що, тим не менше, ніяк не позначилося на композиційній побудові твору;

– «світ матеріальний (видимий, фізичний) / світ абстрактний (незримий, метафізичний, символічний, міфологічний)»: теорія, запозичена в християнського неоплатонізму; отримала різне трактування в романсько-британському та східнослов'янсько-німецькому романтизмі, бо в прем'єрному випадку потойбіччя постає всього-лиш як невидима суть матерії (наприклад, у поезії «Кубла Хан, або Видіння вві сні» Кольриджа), натомість у другому метафізичне є синонімом трансцендентного (роман «Генріх фон Офтердінген» Новаліса, поема «Скит Манявський» А. Могильницького, датована 1852 р.); якщо конкретизувати, то одним із перших творів, де вони проявились, є згадуваний роман «Генріх фон Офтердінген» (1800 р.) Новаліса (1772–1801 рр.), що є, можливо, найвиразнішим зразком умонастрою, який панував у кінці XVIII – на початку XIX сторіч, умонастрою, провідним виявом якого було відчуття оновлення світу і майбутніх змін, що приведуть до чогось кращого. Ліричний герой твору молодий співак і поет Генріх фон Офтердінген стоїть на порозі

чистої сторінки свого життя, ознакою котрої є таємнича синя квітка, що постає в романі як «справжній образ-символ <...> романтичної Sehnsucht, туги-нудьги за безкінечним, і поетичного покликання героя з його особливою місією» [5, с. 38], знайти яку Генріх мріє понад усе; юнак бачить сон, де, як виявиться згодом, виникає передвщення всіх подій, що насправді відбудуться з ним у майбутньому: «Йому наснилася спочатку безкінечна далечінь і дикі незвідані місця. Він перепливав моря з неосяжною легкістю; він бачив дивних звірів; він жив із різноманітними людьми, то серед битв, то в дикому сум'ятті, то в тихих поселеннях. Він потрапляв у полон і в страшну нужду. Всі відчуття досягли в ньому невідомої до того напруженості. Він прожив безконечно барвисте життя, помер і знову народився, любив із безумною пристрастю, потім знову настала вічна розлука з коханою» [5, с. 11]; процитований фрагмент слугує моделлю роману в цілому: переповнений міфологічними ремінісценціями, він постає як твір-символ – епоха романтизму ґрунтовно розробила природу символістських тенденцій;

– «любов чуттєва (плотська) / любов духовна»: появу цього протиставлення можна інтерпретувати, як полеміку з Просвітництвом, зокрема, в тому плані, що позитивісти категорично заперечували епоху Середньовіччя, вважаючи її уособленням відсталості, натомість романтики із захопленням вернулися до неї, так чи інакше реанімувавши кілька етичних і естетичних принципів, припустімо, теорію «куртуазного кохання» та пов'язаний із нею «культ Прекрасної Дами»; з-поміж книг відзначимо повість «Аврелія» Нерваля (а саме ідеалістичне служіння автора померлій акторці Ж. Колон) чи трагедію «Фауст» Й. В. Гете, а саме – початковий етап стосунків між Маргаритою й Генріхом; у душі науковця поєднуються два взаємовиключні, з точки зору романтичної естетики, начала – одухотворене та плотське, його стосунки з коханою починаються майже куртуазним ставленням доктора до дівчини: «Мене пройма блаженний жах. // Стояв би тут години цілі... // Це ж тут природа в світлих снах // Створила ангела у тілі; // Вона тут спала, й наливалась // У груди їй теплінь жива, // Тут чисто й свято розвивалась // Ясна подоба божества» [2, с. 116-117]; проте

потім, під впливом диявола, це високе почуття трансформувалось у приземлене бажання фізично володіти нею, і доктору ввижаються зовсім не принади її душі, а тіла; завершившись трагічно, відносини Фауста й Маргарити втілюють неможливості суміщення, так би мовити, язичницького і християнського компонентів любові;

– «одухотвореність / філістерство»: зразок осмислення «вічної» проблеми протистояння «поетів і філістерів»; імовірно, найбільш розповсюджений романтичний біном, чий прояви легко знайти ледь не в кожному художньому творі того часу, кульмінацією ж слід вважати книжку про Крихітку Цахеса; художній твір, у такому випадку, стає плацдармом для поетичного виміру, котрий, за словами французького дослідника Р. Жана, повсякчас прагне «правдами й неправдами, по-злодійськи прориватися в межі реального життя» [7, с. 58]; за зразком роздвоєності свідомості ліричного героя романтизму повернімося до згаданої трагедії Й. В. Гете, а конкретно до наступної опозиції в ньому: сприйняття ролі знань Фауста і Мефістофеля; для першого характерна безмежна віра в можливість віднайдення істини й осягнення всесвіту; Фауста часто поглинав відчай і зневіра, та він постійно віднаходив у собі сили для нового зусилля: «І я ладен пірнути в світу море, // Знести земні і радощі, і горе; // Ні грім мене, ні хвиль життя суворе, // Ні згуби страх, ні буря не поборе!» [2, с. 22-23]; саме прагнення до знань і віра в можливість задоволення даного прагнення підштовхнули його до продажу своєї душі Мефістофелеві, ставлення котрого є цілком протилежним, будучи забарвлене глибоким цинізмом і скептицизмом: «Я – заперечення усього! // Бо всяка річ, що постає, // Кінець кінцем нічим стає, // І жодна річ буття не згідна» [2, с. 54];

– «людина / її тінь»: незгладимі суперечності життя іноді призводять до майже фізичного розпаду людського єства, задля змалювання чого використовується міфологічний мотив тіні; найвідомішим прикладом є повість «Незвичайні пригоди Петера Шлеміля» А. Шаміссо, де йдеться про людину, що продала власну тінь дияволу; мотив тіні в цьому творі не є однозначним, але основне його трактування таке: тінь – ніби поверхнева «форма» людини, що

необхідна для нормальної життєдіяльності в соціумі й без якої людина потрапляє у стан роздвоєності, бо відсутність тіні («форми», «зовнішньої респектабельності») суперечить законам, за якими здавна живе суспільство; втрапивши її, Петер Шлеміль переживає численні страждання і, кінець кінцем, вирішує знайти того чолов'ягу, котрий купив у нього тінь, для того, щоби забрати її назад, стаючи, за словами Є. Сверстюка, «зовсім іншою людиною, далекою від того вчорашнього легковажного юнака, впевненого, що вся сутність життя – в мільйоні» [6, с. 131].

– «людина / її двійник»: фізичне роздвоєння може спровокувати появу ферруера; на Заході тему відкрив Гофман романом «Еліксири диявола» (1815 р.), а розвинув Нерваль; одначе в українському романтизмі «двійництво <...> є розгортанням духовності, внутрішньою еволюцією особистості. Романтики, з їхнім нахилом до антиномійних новоутворень, не могли оминати суперечливої природи людської особистості, оскільки вважали, що спрямування розвитку духовності має загалом двоїстий характер і визначається співіснуванням зовнішнього та внутрішнього світів, зіткнення котрих переживає особистість» [1, с. 298]; щодо Нерваля то в повісті «Аврелія» він серед багатьох марень, які бачить її ліричний герой, виділяється таке: «*Couche sur un lit de camp, j'entendais que les soldats s'entretenaient d'un inconnu. Par un singulier effet de vibration, il me semblait que cette voix resonait dans ma poitrine <...> je fremis en me rappelant une tradition bien connue en Allemagne, qui dit que chaque homme a un double et que lorsqu'il le voit, la mort est proche*» [8, с. 761-762] («Лежачи на похідному ліжку, я чув, як солдати розмовляли про якогось незнайомця. Вібрація його голосу була такою дивною, що мені здалося, наче він виходить із моїх грудей <...> я затремтів, згадавши відому в Німеччині легенду, котра оповідає про те, що у кожної людини є двійник і що коли вона його бачить, смерть близька»), згодом візія повторюється, коли хтось чи щось постає перед ліричним героєм як привид із його (героя) обличчям.

У цілому ж явище «двосвіття» чи не найповніше відобразило естетику й умонастрій європейської культури другої половини

XVIII – першої половини XIX ст. Пізніше відповідна концепція отримує детальне опрацювання в модернізмі (як у ранньому, так і у високому), відтак лишень постмодерн, із його глобалізаційною настановою «поглинути (синтезувати) все», зменшив її градус до мінімуму.

Література

1. Бовсунівська Т.В. Історія української естетики першої половини XIX століття / Т. В. Бовсунівська. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.
2. Гете Й. В. Фауст: [трагедія] / Й. В. Гете; [перекл. з нім. і комент. М. Лукаша]. – К.: Дніпро, 1981. – 541 с.
3. Гофман Е. Т. А. Малюк Цахес: [повіді] / Е. Т. А. Гофман; [перекл. з нім. С. Сакидона і Є. Поповича; передм. та прим. К. О. Шахової]. – Х.: Фоліо, 2003. – 655 с. – (Б-ка світової літ.).
4. Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література XIX ст. // Доба романтизму: [навч. підр. для студ. вищ. навч. закл.] / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
5. Новалис Фридрих фон (Гарденберг). Гейнрих фон Офтердинген. Фрагменти. Ученики в Саисе. Літературний етюд Т. Карлейля / Фридрих фон (Гарденберг) Новалис; [пер. с нем. А. Голова]. – СПб.: Евразия, 1995. – 242 с.
6. Шаміссо Адальберг фон. Дивні пригоди Петера Шлеміля / Адальберг фон Шаміссо; [пер. з нім. С. Сакидона; післям. Є. Сверстюка]. – К.: Дніпро, 1965. – 140 с.
7. Jean R. Lectures du desir / R. Jean. – P.: Seuil, 1977. – 289 p.
8. Nerval Gerard de. Oeuvres / Gerard de Nerval / [sommaire biographique, etude, notes par H. Lemaitre; illusree de 23 reproductions]. – P.: Garnier Frères, 1966. – 988 p.

Анотація

В. В. Баняс, Н. Ю. Баняс. Романтична концепція «двосвіття»

У статті тезово розглядаються особливості функціонування феномену «двосвіття» – одного з визначальних і найдовершеніших в естетичній та світоглядній системі культурно-мистецької епохи романтизму. Розглядається вісім основних проявів явища «двосвіття»: «реальність / сон», «світ конечний / світ безконечний», «світ реально-побутовий / світ казково-фантастичний», «світ матеріальний / світ абстрактний», «любов чуттєва / любов духовна»,

«одухотвореність / філістерство», «людина / її тінь», «людина / її двійник». Ці прояви стисло проаналізовано на прикладах визначальних творів та авторів. Залучається доволі широкий спектр презентованих творів, що охоплює не тільки західноєвропейський, але й східнослов'янський підвиди романтизму. Крім того, робиться спроба обґрунтувати недостатність вивчення феномену «двосвіття» як у радянському, так і в сучасному українському літературознавстві й робиться спроба подати можливий шлях розвитку студій у цьому напрямі.

Ключові слова: романтизм, «двосвіття», біном, опозиція, культура, мистецтво.

Анотація

В. В. Баняс, Н. Ю. Баняс. Романтическая концепция «двоемирия»

В статье тезисно рассматриваются особенности функционирования феномена «двоемирия» – одного из определяющих и самых совершенных в эстетической и мировоззренческой системе культурно-художественной эпохи романтизма. Рассматривается восемь основных проявлений феномена «двоемирия»: «реальность и сон», «мир конечный / бесконечный мир», «мир реально-бытовой / мир сказочно-фантастический», «материальный мир / мир абстрактный», «чувственная любовь / любовь духовная», «одухотворенность / филистерство», «человек / его тень», «человек / его двойник». Эти проявления кратко проанализированы на примерах определяющих произведений и авторов. Привлекается довольно широкий спектр представленных произведений, который охватывает не только западноевропейский, но и восточнославянский подвиды романтизма. Кроме того, делается попытка обосновать недостаточность изучения феномена «двоемирия» как в советском, так и в современном украинском литературоведении и делается попытка представить возможный путь развития исследований в этом направлении.

Ключевые слова: романтизм, «двоемирие», бином, оппозиция, культура, искусство.

Summary

N. Y. Banias, V. V. Banias. The romantic concept of «daemonia»

The article briefly discusses the peculiarities of the phenomenon «daemonia» – one of the defining and most advanced in aesthetic and philosophical system of cultural-artistic romanticism. It discusses eight major manifestations of the phenomenon «daemonia»: «reality and dream», «the finite world / the infinite world», «world real-home / the world of the fabulously fantastic», «the material world / world of abstract», «sensual love / love is spiritual, spirituality / fillister»,

«man / her shadow» «man / his double». These manifestations are briefly analyzed in the examples of the defining works and authors. A wide range of works are analyzed, they cover not only Western but also Eastern Slavic subkinds of romanticism. In addition, an attempt is made to justify the lack of study of the phenomenon of «daemonia» in Soviet and modern Ukrainian literature attempt to present a possible way of development of research in this direction.

Key words: romanticism, «two worlds», binomial, opposition, culture, art.

Інформація про авторів

Баняс Володимир Володимирович – кандидат філологічних наук, кореспондент газети «Український футбол»; проспект Перемоги, 50, м. Київ, 03047, Україна

Баняс Наталія Юліанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та перекладу Карпатського інституту підприємництва ВНЗ ВМУРол «Україна»; вул. Заводська, 1а, м. Хуст, 01030, Україна